

HAGYOMÁNY

Vasvári Zoltán

Szeder Fábián és a palóc magyarság esmérete

1817-ben pályatétel hirdettetett meg a *Tudományos Gyűjtemény*ben, a korszak legjelentősebb hazai tudományos folyóiratának első évfolyamában. A pályázati kiírás közlése *A Palótság Esmértetése különbféle tekintetben* című pályatételükre elsősorban a palócság nyelvjárási sajátosságainak leírását várták a pályázóktól. A kibontakozó nemzeti romantika jegyeit magán viselő felhívás alaptétele az volt, hogy a jelen vizsgálatából következtetni lehet a magyar múltra, azaz a palócok által megtartott régi magyarságból a honfoglaláskori állapotokra. Ennek megfelelően a nyelvi adatok mellett kérték a palócok földrajzi elhelyezkedésének, testi-lelki jellemvonásainak és szokásainak ismertetését is.

Noha a XVIII. század végétől megindult hazánkban is a néprajzi érdeklődés kibontakozása, s ennek első nagyjelentőségű tényeként 1782-ben a pozsonyi *Magyar Hirmondó*ban megjelent Révai Miklós híres fölhívása a népköltészet - a *Volkslieder* - gyűjtésére, továbbá a XIX. század első évtizedében már a palócokra, mindenekelőtt sajátos nyelvükre is felfigyeltek tudós férfiak, mégis szokatlannak, és így megokolandónak tetszhetett a témaválasztás maguknak a kiíróknak is. Ezért született a lapot járató tudós és literátus közvéleményt meggyőzni kívánó szerkesztői megjegyzés: „Sokan tréfára fogják venni a dolgot s előre kinevetik ezen Jutalom tételt, de a tudatlanságon szánakodni lehet, mert ezek nem tudják, hogy a Szepesi Németeknek és az Erdélyi Szászoknak már Idiotikonjuk (*tájszótáruk*) vagy; nem tudják, hogy az, amit tréfának, nevetségnek tartanak, nagy és fontos igazságokra és következtetésekre vezethet.”

Ma 180 éve, 1819-ben, két esztendővel a pályatétel kiírása után közölte a *Tudományos Gyűjtemény* a - valószínűleg - egyetlen beérkezett pályaművet, *Szeder Fábián A Palóczok* című dolgozatát. A szerző, teljes nevén Szeder Fábián János, ekkor 35 éves volt.

Szeder 215 éve a Hont megyei Csáb községben született 1784. június 24-én, minden jel szerint adózó családból. Gimnáziumi tanulmányait Érsekújvár és Komárom iskoláiban végezte, majd 1797-98-ban Esztergomban tanult. Esztergomban jeles tudósok voltak a tanárai. A szónoklattan *Kultsár István* adta elő, költészetre pedig éppen az a *Révai Miklós*, nyelv- és tudományunk úttörője tanította, akinek híres népköltészeti felhívását már fõntebb idéztük. Révai felfigyelt Szeder palóc kiejtésére, s egész életre szóló útmutatást adott neki. Szeder harmadik, összegző palóc tárgyú közleményében, 1835-ben így emlékezett vissza kedves mestere biztatására: „*De egyébként sem egy hirtelen magam meggondolása és a palócokra*

valami futólag való visszaemlékezés szülte e kiseded munkámat. 1797-ben ama nagy Révai volt Esztergomban 5. iskolabeli tanítóm. Ő a deák nyelv mellett a magyart is mód nélkül sürgette és velünk iskolán kívül magyarul beszéllett. Én minden igyekezetem mellett sem lehettem még akkor képes egészen elnyomnom a palóc szóejtést, amiért is a tudós figyelemmel tartott, s le is írt sok szavakat és kiejtést utánam, és gyakorta intett, hogy becsben tartsam a palóc magyarságot, mert sok elrejtett kincse van benne anyai nyelvünknek.”

Szeder Fábíán bölceleti tanulmányait a pozsonyi akadémián fejezte be. Rövid írnokoskodás és egyházi gazdasági hivatalnokoskodás után 1803. november 5-én Pannonhalmán belépett a Szent Benedek-rendbe. Teológiai tanulmányait Győrött és Pannonhalmán végezte, és 1808. augusztus 23-án pappá szentelték. Ebben az évben kezdte meg pályája első szakaszát, 1832-ig tartó, 24 esztendőös gimnáziumi tanárkodását. Szeder a bencés rend számos dunántúli és felvidéki gimnáziumában tanított, egyre jelentősebb feladatokat kapva. 1811-ig Esztergomban a szónoklattan tanára, 1811-12-ben Győrött a költészeti osztályban tanít, majd 1812-13-ban ugyanitt már igazgató. 1813-16 között a soproni gimnázium élén áll. Egy évi Dömölkön eltöltött hitszónokság után ismét Győrbe kerül, 1817-19-ben házfőnök és a gimnázium igazgatója. 1819-24-ben Nagyszombatban, 1824 és 1826 között Komáromban, 1826-30-ban Esztergomban tanít, majd 1830-ban kinevezik Pannonhalmára a rend III. évi bölcelethallgatóinak nevelés-, esztétika-, oklevéltan és tanmódszer tanárának. Tanári munkája mellett betöltötte a pénz-, ásvány- és régiséggyűjtemény őreinek tisztét is.

Szeder Fábíán az 1820-as években országosan elismert tudóssá vált. Rendszeres levelezésben állt kora legnagyobbjaival. Összeköttetésben volt *Kazinczyval*, *Kisfaludy Károlyval*, *Döbrentei Gáborral*, *Szalay Lászlóval*, *Horváth Istvánnal*, *Fejér Györggyel* stb. Mint szépíró is, gazdag munkásságot folytatott. költeményeket, vígjátékokat, elbeszéléseket és meséket írt az *Aurorába*, az általa szerkesztett *Urániába*, a *Felső Magyarországi Minervába*, a *Szépliteratúrai Ajándékba*, a *Hasznos Multságokba*. Tudományos értekezései, ismertetései, bírálati az *Egyházi Tárban*, a *Tudományos Gyűjteményben* és a *Közhasznú Ismeretek Tárában* láttak napvilágot.

Nyelvészeti munkásságának középpontjában a magyar nyelv szókincsének összegyűjtése állott. Legértékesebb szótárírói működésében nagy magyar-latin-német szótára, amely 1064 nagyon sűrűn teleírt ívrétű lapon körülbelül 60.000 szót ölel föl. Nagy kéziratos munkája az 1840-es években született. De behatóan foglalkozott a magyar nyelv szerkezetével, szabályszerűségeivel is. Ez utóbbi témában különösen az 1820-30 közötti években mélyedt el. A pannonhalmi kéziratárban található *Magyar Grammatika* című, 359 negyedréttű lapból álló, de csak 181 lapon kidolgozott kézirata, amely 1826-27-ben keletkezett. Nyelvtudományi működésének felemás elismerése volt, hogy az illetékesek 1830-ban a pesti egyetem magyar nyelvi és irodalmi tanszékére első helyen jelölték, a katedrát mégsem ő, hanem Horvát István kapta meg.

Pesti egyetemi pályafutásának megghiúsulása egyben pályájának is új irányt szabott. 1832-től Pannonhalmára levéltárnoka, majd 1838-tól könyvtárnokká nevezték ki.

A Magyar Tudományos Akadémia 1831. február 17-én levelező tagjává választotta, és tudjuk, hogy *Döbrentei* és *Toldy Ferenc* a '30-as években rendszeresen küldött Szedernék könyveket és pályaműveket hivatalos bírálatra és műszavak kikeresésére az Akadémia számára. Szeder ezek után méltán számított arra, hogy a tudós társaság rendes tagjai közé fogadja. Mivel

hosszú évek és sok-sok ígéretés után sem teljesült jogos vágya, 1837. február 12-én kelt levelében levelező tagságáról is lemondott. „*Hazaftias buzgóságomnak a pártolatlanság miatt így egészen kialudnia kellett*” - írja lemondó levelében.

Az 53 éves tudós csalódottan vonult vissza rendje csendjébe, és mint gazdasági szakember szolgált tovább. 1841-től haláláig a rendi birtok jószágkormányzója volt Komáromfűss községben. Ezekben az években látott hozzá nagy kézíratos művének, magyar-latin-német szótárának összeállításához. 140 évvel ezelőtt, 1859. december 13-án hunyt el utolsó állománnyhelyén. A Jóisten hosszú, munkában és eredményekben gazdag élettel ajándékozta meg, néha a földi hatalmak nem is mindig méltányolták érdemeit. A XIX. században a magyar bencés írók között *Czuczor Gergely* és *Guzmics Izidor* mellett Szedet Fábián tette a legnagyobb szolgálatot a magyar nyelv ügyének.

És most, Szeder Fábián életútját és munkásságát végigkísérve, térjünk vissza írásunk kiindulópontjához, a másik évfordulós eseményhez, a *Tudományos Gyűjteményben* 180 évvel ezelőtt, 1819-ben közölt pályaművéhez, *A Palóczokhoz*. A dolgozat rövid, programadó bevezetés után két fejezetben tárgyalja a palóc magyarság nyelvjárási sajátosságait és egyéb szokásait. Szeder műve első mondatában leszögezi: „*Nemzetünk bővebb ismérte végett szükséges volna hazánknak minden tájbeli nevezetesebb népeit egyenként szemre vennünk és azoknak valamennyi különösségeit feljegyeznünk.*” Ő maga e nagy és nemes munkához szűkebb pátriája, a palóc magyarok megismertetésével kíván hozzájárulni. Bevezetője másik figyelemreméltó tétele, hogy csak a *köznép* szokásait fogja vizsgálni. Az „ösi” kultúrát hagyományozó palóc köznép felfedezése így a kor társadalomtudományi érdeklődésének jellemző megnyilvánulása. *Régi és népi* azonosítása, és mindkettőnek *különössége*, értékhardozó volta - ezt várja el a kor tudományossága a felfedezésre váró népi kultúrától. A palócok kultúrája ilyen volt a kortárs értelmiség szemében, ráadásul tisztázatlan eredetük izgalmas östörténeti felfedezéseket is sejtetett.

A dolgozat első részében, *A palóc magyarságról* alcím alatt Szeder nyolc pontban foglalja össze a palóc (mindenekelőtt az általa jól ismert honti és nógrádi) nyelvjárás jellegzetességeit. Megállapításai, példái ma is érvényesek.

A palóczok egyéb szokásairól című második részben részletesen leírja a palóc faházat és berendezését, a női és férfi viseletet; a játékok közül a mancsózást, a karikázást és a pilincázást ismerteti. Szól a palócok lelki és testi tehetségéről: jó kedélyükről, vendégszeretetükről, szemérmességükről.

Dolgozatával Szeder új műfajt teremtett. *Ez volt az első a magyar táji csoportokról megjelent önálló dolgozatok sorában.* Hatása felfedezhető a népnyelv és a szokások további kutatásában, így pl. *Hollók Imrének* a gömöri barkókról szóló, *Plánder Ferencnek* Göcsejéről írott munkájában, és az őket követő sok-sok népismereti, magyar népcsoportokat bemutató írásban a 19. század folyamán. *Kőváry László* 1842-ben egyenesen őrá hivatkozva sürgette a székely nyelvi sajátosságok búvárlatát: „*Vagy mért ne lehetne a székelek közül is egy, ki mint Szeder Fábián a palóc ejtésre, figyelmetessé tegye a magyar világot...*”

A pályatétel kiírója, Horvát István pedig a következő szavakkal köszöntette a szerzőt és úttörő tanulmányát: „*Nem küldhetél nekem kedvesebb ajándékot a palóc magyarság esmereténél. Én tettem a palócokról 1817-ben a talán előttem nem esmérletlen kérdést, csekély de mégsem megvető (megvetendő) jutalom ajánlással; én állítom fő fontosságát a palócság*

esmeretének. Képzelnem sem tudod, mit fogok egyszer e tiszteletre méltó nép dicsőségére mondani. Te ebben nekem fáklyát gyújtottál. Csak arra kérlek, hogy még bővebben esmértesd földieidet. A valóban tudós férfiak becsülik munkádat, én pedig különösen vég nélkül tisztelem és hasznosnak tartom. Megérdemletted általa, hogy a nagy Révai volt egykor mestered.”

Mi pedig köszöntsük a szerzőt a kettős kerek évfordulón - halála 140. és úttörő tanulmányának születése 180. évfordulóján - műve egy részletének újraközlésével.

Szedes Fábán
A PALÓCOK
(részlet)

A palócok lelki és testi tehetségekre nézve a többi magyaroknál nem alább valók. Különös karakterek a vidám barátság, ember-becsülés és az adakozás. A hegyes, sovány környékbéliek [a terméketlen hegyek között élőknek] is elegendő [a] jó kedvük minden szegénységek mellett és kevéssel megelégedvén, ahol szerét tehetik, békességben mulatnak a bor vagy pálinka mellett. Legyen ismerős vagy idegen, egyformán kedvelik és társaságukba hívják, sőt kénytetik [erőltetik]. A gazdagabbak kinyitott pincéjük előtt senki se megy el, akit egy italra be ne intenének, de a szegény is örömet nyújtja másnak csigés [lőrés] korsóját. Házoknál a látogatót mindég megkínálják valamivel, ha más nincs, kenyérral és ha valaki ebéd vagy vacsora közt lép be a házokba, azt az asztalhoz ültetik. Magok dicsekednek azzal, midőn hosszabb útról megjönnek, hogy sehol se látnak oly jókedvű és barátságos embereket, mint önmagoknál. Midőn valakivel mentekben összetalálkoznak, többnyire így szokták köszönteni: „Isten áldja meg kédet,” de ez még nem elég, hanem megkérdezik, hová mégyen, mit dolgozik stb. és tisztességesnek tartják mindenkinek elegendőképpen beszélni; főképp, ha nagyobb rangúakkal vannak szemben, azokkal különös tisztelettel és oly elevenséggel és bőséggel szólnak, hogy magokat az idegenekkel megcsodáltatják. A házasság és az egyéb kétnembéli társalkodásban akkora a szemérmesség, hogy a megesett személynek vagy a házások törvényes pörének sokhelyütt hírére se hallani. Házanként járó koldús, főképp helybeli, nem igen találkozik; a megszegényedettek a vagyonosoknál dolgoznak ételért; a betegeseket az irgalmas palóc asszonyok önnön rövidségekkel is gyámolják. Ez a régi szokás, ezt látja fia az atyjától, leánya az anyjától és így a jó megörökösödik.

Ezek azok, amiket a palócokról ezen alkalmatossággal közölni szándékoztam. Messzebbre itten kiterjeszkednem nem volt szükséges, se pedig különös szólás módjával dolgomat eléadnom, tudván, hogy az érthetős, hímtelen értekezés, akármi dologról is, legkedvesebb szokott lenni.

A mű teljes szövege megjelent a Magyar tájak néprajzi felfedezői c. kötetben (szerk.: Paládi-Kovács Attila. Gondolat, Budapest, 1985. 130-139.), ugyanott olvasható 1835-ös, A palócokról című tanulmánya is (139-146.)